

Ekklesia Breda 20 september 2020

Serie: Ontmoetingen met een engel – thema: Hagar en de engel – gelezen Genesis 16 en 21 Toespraak Franck Ploum

1.

Engelen. Als je vraagt waar ze vandaan komen, dan voert het antwoord ons naar donkere, ongeschreven tijden van de geschiedenis. Ze stammen uit een tijd ver voor het ontstaan van de joodse en christelijke religies. Al heel vroeg waren mensen overtuigd van het bestaan van geheimzinnige 'tussenwezens'. Wezens tussen hemel en aarde, tussen de goddelijke en menselijke wereld.

In de Tenach, de Joodse Bijbel, wordt op zo'n 120 plaatsen gesproken over engelen. In de oudste verhalen zijn zij vooral 'boodschappers' van God. Dan zijn het nog geen vastomlijnde figuren, zij zijn de stem van God die mensen horen. In latere Bijbelverhalen en in de verhalen over Jezus groeien de engelen in aantal, vooral onder invloed van de Perzische cultuur. En dan is er sprake van hemelse heerscharen van diverse rangen, van de cherubs en serafs, de aartsengelen en de engelen. Goddelijke wezens met een menselijk gezicht. Het zijn schepselen van God zij brengen boodschappen, opdrachten, beloften over aan de mensen. Zij zijn verkondigers van dromen en gidsen die de blik openen op wat boven ons is. Ook in de derde stroming van het boek, de Islam, spelen engelen een belangrijke rol. Het zijn lichtgestalten. Het geloof in engelen is een van de zes pijlers van het geloof.

Geloven in engelen. Hoe zit dat met ons? Hoe het ook zijn mag, door de eeuwen heen heeft het beeld van de engel in elk geval standgehouden. Ergens doet het beeld van de engel iets met ons.

Maar wellicht past de uitspraak van de grote Joodse geleerde Abraham Heschel beter bij ons, dan alle afbeeldingen en beeltenissen die vaak vooral afspiegeling zijn van menselijke gedachten en wensen. Heschel zegt: 'Een engel, een boodschapper van God, dat is groeiend inzicht.' Hiermee sluit hij sterk aan bij de mystieke tradities. Daarin wordt de engel niet zozeer als een uiterlijk wezen, maar als een innerlijke kracht gezien; als ons geheime, verborgen, hemelse zelf dat we niet kennen maar dat altijd terugverlangt naar God, naar onze oorsprong. Engelen zijn in de mystiek verbonden met ons zielenleven.

Vanuit dat verborgen zelf, vanuit die diepte die volgens de mystiek verbonden is met God, dringen zich op bepaalde momenten in ons leven gedachten op. Komen wijsheden op ons pad. Misschien soms een antwoord dat richting geeft. Dat je ineens weet wat je te doen staat. Of dat je ineens ziet wat je steeds over het hoofd zag. Je hebt inzicht verworven in een situatie. Een waar het vandaan komt? Ergens uit de diepte, waar we iets vermoeden van verbinding tussen onszelf en wat ons overstijgt.

2.

Een beslissend en veranderend moment dat je leven een nieuwe wending geeft of een kant op stuurt die je zelf niet bedacht had. Over dat soort ontmoetingen gaat het in deze vieringenserie. Verhalen over ontmoetingen met een engel, een boodschapper, een stem, een lichtgestalte. Vandaag twee verhalen over Hagar die in benauwde situaties een engel ontmoet die uitkomst biedt. Nou ja, uitkomst 'Keer terug en laat je maar vernederen door je meesteres' (Genesis 16,9) is nou niet een antwoord waarop je zit te wachten wanneer je net bent weggevlucht voor de vernedering. Maar goed, tot twee keer toe verschijnt haar een bode van de Ene. En tot twee keer toe wordt haar een toekomstvisioen voorgehouden. Een vergezicht dat helpt om het vol te houden en de crisis te doorstaan.

Voordat we naar Hagar gaan, misschien eerst iets over Abraham. Wat is dat toch een vreemde man, die vader van ons geloof, die grondlegger van drie wereldgodsdiensten. Trouw aan God, pleiter van verdraagzaamheid en liefdadigheid. Maar de omgang met zijn eigen gezin en familie is nu niet het toonbeeld dat tot navolging strekt. Vrouw en kind worden met een waterzak de woestijn ingestuurd, gedoemd te sterven, wat wordt voorkomen. Hij is bereid Isaak te offeren, wat uiteindelijk wordt voorkomen. Na de dood van Sara hertrouwt hij met Ketura en krijgt nog eens zes zonen en hij stuurt ze allemaal het land uit om te voorkomen dat ze concurrenten van Isaak worden. Hij maakt er dus een behoorlijke puinhoop van. Ondanks alle boden van God, is er weinig sprake van groeiend inzicht zou je kunnen zeggen. Bovendien laat hij ook een ingewikkelde erfenis achter met al die weggestuurde zonen. Zij worden stuk voor stuk leiders van grote volken buiten Israël en zo creëert hij zelf voor de religies die we 'kinderen van Abraham' noemen grote bedreigingen en vijandschap. Veel nakomelingen van de verdreven zonen werden bittere vijanden van Israël. En na de toestanden met Isaak op de berg bleven Isaak en zijn familie verscheurd en strijdend achter.

Nu weten we dat het allemaal verhalen zijn en geen historie in de zin van feitelijke geschiedenis. Maar toch. En ook God krijgt in de verhalen een dubieuze rol toebedeeld. Natuurlijk is er altijd net op tijd goddelijk ingrijpen en goddelijke redding, maar God is ook de oorsprong van alle problemen die ternauwernood worden opgelost.

3.

Hagar, een slavin uit Egypte. Het wordt in bijbelse verhalen beschreven alsof het de normaalste zaak van de wereld is. En dat was het ook in die tijd. Vrijen en slaven waren onderdeel van de leefwereld en het maatschappelijk systeem. Hagar wordt speelbal in de halszaak van het nageslacht. Thema's als onsterfelijkheid middels een hiernamaals is de Thora volkomen vreemd. Sterfelijkheid en onsterfelijkheid is verbonden met het hebben of niet hebben van nageslacht. Zonder nakomelingen is het leven zinloos en zeker dat van Abraham, die toch alles achter had gelaten en aan wie een groot volk was toegezegd. De

reddingsboei die Sarai ter hand neemt is heel gebruikelijk in het Nabije Oosten van die tijd: Ze geeft haar slavin Hagar aan Abraham en ze schenkt hem een zoon: Ismael.

Hoewel het hele idee uit Sarai's koker komt, is zij ook degene die er het meeste last van krijgt. Ze voelt zich vernederd en gaat daarom Hagar vernederen. Zij voelt zich bedreigt en laat daarom Hagar en Ismael wegsturen. Nu lezen we die twee verhalen uit Genesis 16 en 21 alsof ze een chronologische weergave zijn van een ware gebeurtenis. Dat is natuurlijk niet zo. Los van het feit dat het geen feitelijk geschiedenis is - zoals ik al zei, zijn het ook nog eens twee verhalen die uit totaal verschillende tradities komen en dus los van elkaar verteld en doorverteld zijn. Beide verhalen hebben hun plek gevonden in de Tenach. Maar er zijn nog veel meer verhalen over Hagar en Ismaël. Bijvoorbeeld in de Koran. Een klein stukje hoorden we. Het verhaal waarin Abraham met zijn zoon Ismael – niet met Isaak – een Huis voor God gaat bouwen. Ze gaan op zoek naar de bron waar Hagar de engel ontmoette, die plek vinden ze en daar ontdekken ze een grote zwarte steen. Die steen wordt door hen genoemd Ka'aba. En rond die steen bouwen ze een huis in Mekka. Tot op vandaag is de Ka'aba in Mekka het centrum van een enorme religieuze cultus in de Islam. Je moet er al islamiet één keer in je leven geweest zijn.

Vele verhalen, verschillend van aard, tegenstrijdig ook. In de Tenach heeft Isaak het eerstgeboorterecht. In de Koran heeft Ismael het eerstgeboorterecht. Vele varianten, zoals er ook in diverse culturen zeker negen varianten zijn op het verhaal van Noach en de Ark, zo zijn er ook vele verhalen over Hagar en Ismael. Dat wordt pas problematisch wanneer er een waarheidsgehalte aan een van deze verhalen verbonden wordt dat daarmee andere varianten als 'niet waar' bestempelt. Maar het verrijkt wanneer al die verschillen naast elkaar mogen bestaan en verhalen mogen zijn waarin de zoektocht van mensen naar zin en betekenis wordt weergegeven.

Hagar staat voor menigte mensen, voor veel vrouwen, wier leven zich afspeelt in de woestijn. In afhankelijke posities, als speelbal van tradities, als ruilmiddel in conflicten en als object in seksueel misbruik. Hagar staat voor al die mensen die worden afgedankt na bewezen diensten, arbeiders in moderne slavernij, gastarbeiders, seizoenswerkers op elkaar gepropt in stacaravans, ontdaan van paspoort en papieren om te voorkomen dat ze hun biezen pakken of klachten indienen bij overheidsinstanties of vakbonden. Zij dromen van een tuin voor henzelf en hun gezin, wat ze veelal krijgen is leven in een woestijn.

Maar tegelijk is Hagar ook de krachtige vrouw die blijft geloven dat ook haar leven van betekenis is, dat zij er toe doet en dat ze met haar zoon Ismael recht van bestaan heeft. Ondanks de dubieuze rol van God in de verhalen mag je uiteindelijk toch concluderen dat het de Ene, de Eeuwige, de afgedaalde God van de bijbel is die haar daarin bevestigt: God heeft haar vernedering gezien (Gen. 16,11), God heeft het schreeuwen van het kind gehoord (Gen. 21,17). Zijn dat niet de kernwoorden van het bevrijdend handelen jegens het volk in

slavernij in Egypte? Dat bevrijdend handelen is niet voorbehouden aan dat groepje mensen toen en daar. Bevrijdend handelen kan aan elk mens gedaan worden. Aan ieder mens die tot inzicht komt en de bevrijdende stem verstaat en weet: mijn situatie is niet het eindpunt, er is perspectief op toekomst, op nieuw begin.

Hagar ontmoet een engel, een bode van de Ene. Het zijn ontmoetingen die uiteindelijk gericht zijn op bevrijding en toekomst. We moeten even door van alles heen kijken en het meest is in onze ogen niet recht te praten. En we moeten het vooral zien als een betekenisverhaal over woestijn en vruchtbaar land. Hagar en Ismael vestigen zich in Paran. De bakermat van de Arabische volkeren en zo wordt hij de vader van groot volk. Mohammed is – aldus de traditie – een van zijn afstammelingen en zo zeggen sommige tradities is Ismael het begin van de Islam. Met als grote aartsvader die vreemde Abraham, die vooral bezig lijkt te zijn met zijn eigen bondje met God en te weinig met de nakomelingen en familieleden die hem daadwerkelijk worden toevertrouwd.

Dat het zo met ons niet moge zijn.